

Inhoud

Voorwoord: **Op de luchthaven** 11

Een gewoon vliegveld... of toch niet? – Waarom traditionele samenlevingen bestuderen? – Staten – Traditionele gemeenschappen – Methodes, oorzaken en bronnen – Bescheiden boek, belangrijk onderwerp – Opzet van het boek

Deel I **Afbakening van het territorium**

1 Vrienden, vijanden, vreemdelingen en handelaars 51

Een grens – Exclusieve territoria – Niet-exclusief landgebruik – Vrienden, vijanden en vreemdelingen – Eerste contacten – Handel en handelaars – Markteconomieën – Traditionele handelsvormen – Traditionele handelsproducten – Wie verhandelt wat? – Ministaatjes

Deel II **Oorlog en vrede**

2 Compensatie voor de dood van een kind 97

Een ongeluk – Een ceremonie – Wat als ...? – De reactie van de staat – Compensatieregeling in Nieuw-Guinea – Banden voor het leven – Andere niet-statengemeenschappen – Staatsgezag – Civielrecht – Manco's van het civielrecht – Strafrecht – Herstelrecht – De voordelen en de prijs ervan

3 Een kort hoofdstuk over een Kleine Oorlog 143

De oorlog van het Danivolk – Logboek van de oorlog – De tol van de oorlog

4 Een lang hoofdstuk over vele oorlogen 155

Definities van oorlog – Informatiebronnen – Traditionele oorlogvoering – Dodentallen – Overeenkomsten en verschillen – Beëindiging van een oorlog – Effecten van contact met Europeanen – Oorlogszuchtige dieren, vredelievende mensen – Motieven voor traditionele oorlogen – Achtergronden – Wie is de vijand? – Pearl Harbor vergeten

Deel III Jong en oud

5 Kinderen grootbrengen 205

Verschillen in opvoeding – Geboorte – Infanticide – Spenen en geboorte-interval – Zogen op verzoek – Contact tussen baby's en volwassenen – Vaders en andere verzorgers (allo-parenting) – Reactie op huilen – Lijfstraffen – Autonomie van kinderen – Groepen van verschillende leeftijden – Spelen en leren – Hun kinderen, onze kinderen

6 Ouderen: verzorgen, verlaten of doden? 245

Ouderen – Verwachtingen over ouderenzorg – Waarom achterlaten of doden? – Het nut van ouderen – Normen en waarden – Regels – Is het tegenwoordig beter of slechter? – Wat doen we met ouderen?

Deel IV Reacties op gevaren

7 Constructieve paranoia 281

Houding tegenover gevaar – Nachtelijk bezoek – Een ongeluk op zee – Een tak in de grond – Het nemen van risico's – Risico's en babbelzucht

8 Leeuwen en andere gevaren 317

Gevaren van het leven – Ongelukken – Oplettendheid – Menselijk geweld – Ziekten – Reactie op ziekte – Honger – Onvoorspelbaar voedselgebrek – Gespreide akkers – Seizoensgebonden oogst en voedselgebrek – Een gevarieerder dieet – Concentratie en spreiding – Reacties op gevaar

Deel V **Religie, taal en gezondheid**

9 Sidderalen en de evolutie van religie 369

Vragen over religie – Definitie van religie – Functies en sidderalen – Zoektocht naar causale verklaringen – Geloof in een bovennatuurlijke wereld – Religie als verklaring – Religie als geruststelling – Religie als troost – Orde en gehoorzaamheid – Gedragscodes tegenover vreemdelingen – Rechtvaardiging van oorlog – Symbolen van toewijding – Criteria voor religieus succes – Veranderende functies van religie

10 Veeltaligheid 421

Meertaligheid – De wereldtalen – Evolutie van talen – Geografische verspreiding van talen – Traditionele meertaligheid – Voordelen van tweetaligheid – Alzheimer – Uitstervende talen – Hoe talen verdwijnen – Zijn minderheidstalen nadelig? – Waarom zouden we talen beschermen? – Hoe kunnen we talen behouden?

11 Zout, suiker, vet en zwaarlijvigheid 465

Niet-overdraagbare ziekten – Zoutconsumptie – Zout en bloeddruk – Oorzaken van hoge bloeddruk – Zout in onze voeding – Diabetes – Vormen van suikerziekte – Genen, milieu en suikerziekte – Pima-indianen en bewoners van Nauru – Diabetes in India – Voordelen van genen voor diabetes – Waarom minder diabetes bij Europeanen? – De toekomst van niet-overdraagbare ziekten

Nawoord: Een andere luchthaven 511

Van het oerwoud naar Route 405 – Voordelen van de moderne wereld – Voordelen van de traditionele wereld – Wat valt er voor ons te leren?

Dankwoord 528

Literatuur 531

Register 546

Voorwoord

Op de luchthaven

Een gewoon vliegveld ... of toch niet? – Waarom traditionele samenlevingen bestuderen? – Staten – Traditionele gemeenschappen – Methodes, oorzaken en bronnen – Bescheiden boek, belangrijk onderwerp – Opzet van het boek

Een gewoon vliegveld ... of toch niet?

30 april 2006, 7.00 uur in de ochtend. Ik sta in de vertrekhal van een luchthaven en houd mijn bagagekarretje stevig vast in het gedrang van mensen die willen inchecken voor de vroege vluchten van die ochtend. Het schouwspel is bekend: honderden reizigers met koffers, dozen, rugzakken en baby's, in evenwijdige rijen langzaam opschuivend naar een lange balie waarachter het geüniformeerde luchthavenpersoneel voor zijn computer zit. Tussen de menigte bevinden zich anderen in uniform: piloten en stewardessen, bagagecontroleurs en twee politieagenten die omringd worden door drommen passagiers en alleen maar duidelijk zichtbaar staan te zijn. De controleurs onderzoeken de bagage met röntgenapparatuur, de baliemedewerkers voorzien de koffers van bagagelabels en plaatsen deze op de bagageband die ze hopelijk naar het goede vliegtuig afvoert. Langs de muur tegenover de incheckbalie zijn winkels waar kranten en snacks worden verkocht. Ik zie ook de gebruikelijke klokken, telefoencellen, geldautomaten, liften naar de bovenverdieping en vanuit de ramen van de hal natuurlijk vliegtuigen op de startbaan.

De medewerkers van de diverse luchtvaartmaatschappijen bewegen hun vingers over het toetsenbord van hun computer en kijken op het scherm, of printen creditcardbonnen van creditcardautomaten uit. De menigte in de hal toont de gebruikelijke combinatie van opgewektheid,

geduld, ergernis, gelatenheid tijdens het wachten in de rij en opgetogenheid bij het begroeten van vrienden. Als ik aan de beurt ben, laat ik een stuk papier (mijn vliegticket) zien aan iemand die ik nooit eerder heb gezien en waarschijnlijk ook nooit zal weerzien (een medewerker van de incheckbalie). Zij geeft mij een ander stuk papier waarmee ik honderden kilometers mag vliegen naar een plek waar ik nooit eerder ben geweest en waar de inwoners mij niet kennen, maar geen bezwaar hebben tegen mijn komst.

Het eerste wat reizigers uit de Verenigde Staten, Europa of Azië in deze verder zo vertrouwde situatie zou opvallen, is dat allen in deze hal behalve ikzelf en een paar andere toeristen Papoea's zijn. Andere verschillen die de overzeese reizigers zouden opvallen: de nationale vlag op de balie vertoont niet de Amerikaanse sterren en strepen, maar is de zwart-rood-gele vlag van de staat Papoea-Nieuw-Guinea, met een paradijsvogel en het sterrenbeeld van het Zuiderkruis; op de bordjes op de balie staat niet 'American Airlines' of 'British Airways' maar 'Air Niugini'; en de namen van de bestemmingen op de borden hebben een exotische klank: Wapenamanda, Goroka, Kikori, Kundiawa en Wewak.

De luchthaven waar ik die ochtend incheckte was die van Port Moresby, de hoofdstad van Papoea-Nieuw-Guinea. Voor iedereen die enigszins op de hoogte is van de geschiedenis van Nieuw-Guinea – inclusief ikzelf die Papoea-Nieuw-Guinea voor het eerst in 1964 bezocht toen het nog onder Australisch bestuur viel – was de situatie tegelijkertijd vertrouwd, verbazingwekkend en ontroerend. Ik merkte dat ik de situatie in gedachten vergeleek met de foto's die de eerste Australiërs die in 1931 het bergland van Nieuw-Guinea bezochten en 'ontdekten', waar ze een miljoen Papoea's aantroffen die nog steeds in de steentijd leefden. Op die foto's staren de hooglanders, die duizenden jaren betrekkelijk geïsoleerd hadden geleefd en weinig kennis hadden van de wereld buiten hun eigen gebied, vol angst naar de eerste Europeanen die ze zagen (afb. 30 en 31). Ik keek in 2006 naar de gezichten van die Nieuw-Guineese passagiers, baliemedewerkers en vliegers op de luchthaven van Port Moresby en ik zag daarin de gezichten van de Nieuw-Guineese bevolking die in 1931 was gefotografeerd. Degenen om mij heen op het vliegveld waren uiteraard niet dezelfde van die foto's uit 1931, maar ze hadden dezelfde gezichten en sommigen ervan waren misschien hun kinderen of kleinkinderen.

Het grootste verschil tussen de onuitwisbare herinnering aan het moment van inchecken in 2006 en de foto's van 'het eerste contact' uit 1931 is dat de bewoners van het Nieuw-Guineese bergland in 1931 uitsluitend gekleed waren in grasrokjes, met een gevlochten tas over hun schouders en een hoofdtooi van vogelveren, maar in 2006 in de universele dracht van hemden, broeken, rokken, shorts en honkbalpetjes liepen. Binnen een of twee generaties en nog tijdens het leven van velen in die vertrekhal hadden de Papoea's van Nieuw-Guinea leren lezen en schrijven, computers gebruikt en vliegtuigen bestuurd. Sommigen in de hal waren misschien wel de eersten in hun stam die hadden leren lezen en schrijven. Die generatiekloof werd voor mij gesymboliseerd door het beeld van twee Papoeamannen in de menigte op het vliegveld van wie de een door de ander geleid werd: de jongste droeg het uniform van een piloot en vertelde mij dat hij de oudere man, zijn grootvader, meenam voor diens eerste vliegreis; de grijze grootvader keek bijna even verbijsterd en verward als degenen op de foto's uit 1931.

Maar een toeschouwer die de geschiedenis van Nieuw-Guinea kent zou behalve dat de mensen in 1931 grasrokjes en in 2006 westerse kleding droegen nog meer verschillen hebben gezien tussen de oude foto's en de situatie in de vertrekhal van de luchthaven. De gemeenschappen in het hoogland van Nieuw-Guinea kenden in 1931 niet alleen geen kleding, maar ook geen moderne technologie: er waren geen klokken, telefoons en creditcards en evenmin computers, liften en vliegtuigen. Sterker nog, in het hoogland van Nieuw-Guinea waren geen schrift, metaal, geld, scholen en een centrale overheid. Als de recente geschiedenis ons niet het onweerlegbare bewijs had geleverd, hadden we ons misschien afgevraagd of een schriftloze gemeenschap zich werkelijk binnen één generatie al die zaken eigen kan maken. Een oplettende toeschouwer die de geschiedenis van Nieuw-Guinea kent, zou gezien hebben dat de situatie in 2006 nog andere kenmerken vertoonde die overeenkwamen met die op andere luchthavens, maar verschilden van de beelden van het hoogland uit 1931, gefotografeerd door de patrouilles die de eerste contacten legden. In de menigte op het vliegveld in 2006 kwamen relatief veel meer grijze ouderen voor dan in de traditionele hooglandgemeenschappen. Hoewel de menigte in de vertrekhal op een westerling die nooit eerder Papoea's had gezien misschien op het eerste

gezicht een ‘homogene’ indruk zou maken – allen hadden een donkere huid en kroeshaar (afb. 1, 13, 26, 30, 31 en 32) – vertoonden zij in andere opzichten grote uiterlijke verschillen: er waren lange laaglanders afkomstig van de zuidkust, met nauwelijks baardgroei en een smal gezicht; bebaarde hooglanders met een gedrongen lichaamsbouw en een breed gezicht; en eilandbewoners en laaglanders van de noordkust met een enigszins Aziatisch gezicht. In 1931 zou het absoluut onmogelijk zijn geweest om hooglanders, bewoners van de zuidkust en bewoners van de noordkust bijeen te zien; iedere groep Papoea’s zou veel homogener zijn geweest dan de menigte die zich in 2006 op het vliegveld bevond. Een linguïst die zijn oor in die menigte te luisteren legde, zou tientallen talen hebben onderscheiden, behorend tot zeer verschillende taalgroepen: tonale of toontalen waarin de betekenis van de woorden zich onderscheidt door de toonhoogte, zoals in het Chinees; Austronesische talen met tamelijk eenvoudige lettergrepen en medeklinkers; en niet-tonale Papoeataalen. In 1931 had je wel individuele sprekers van verschillende talen samen kunnen aantreffen, maar nooit een grote groep mensen die tientallen verschillende talen spraken. Twee wijdverbreide talen, Engels en Tok Pisin (ook bekend als Neo-Melanesisch of pidgin) waren in 2006 de voertaal aan de incheckbalie en ook in veel gesprekken tussen passagiers, maar in 1931 vonden alle gesprekken overal in het Nieuw-Guineese hoogland plaats in lokale talen die beperkt waren tot een uiterst klein gebied.

Nog een subtiel verschil tussen 1931 en 2006 was dat zich onder de menigte in 2006 enkele Papoea’s bevonden met een helaas algemeen Amerikaans uiterlijk: mensen met overgewicht en een ‘bierbuik’ die boven hun broekriem uitpuilde. Op de foto’s van 75 jaar geleden zijn helemaal geen dikkerds te zien: iedereen was slank en gespierd (afb. 30). Als ik de artsen onder deze passagiers had kunnen interviewen, zouden die mij hebben gezegd (te oordelen naar recente cijfers over de gezondheid van de Papoea’s) dat het aantal diabetespatiënten toeneemt door overgewicht, hoge bloeddruk, hartkwalen, beroertes en kanker, ziekten die één generatie geleden onbekend waren.

Een ander verschil tussen de menigtes in 2006 en in 1931 was iets dat wij in de huidige wereld vanzelfsprekend vinden: hoewel de meesten in die vertrekhal vreemdelingen waren die elkaar nog nooit eerder hadden gezien, werd er niet gevochten. Dat zou in 1931, toen ontmoetingen met

vreemden zeldzaam en gevaarlijk waren en meestal uitliepen op geweld, ondenkbaar zijn geweest. Zeker, er waren twee politieagenten in de hal, die tot taak hadden om de orde te bewaken, maar dat gebeurde in feite door de menigte zelf omdat iedereen wist dat geen van die vreemden van plan was om anderen aan te vallen, en dat ze in een maatschappij leefden waarin meer politieagenten en zelfs militairen konden worden opgetrommeld als een ruzie uit de hand zou lopen. In 1931 bestond er politie noch een centrale overheid. De passagiers in de hal hadden het recht om per vliegtuig of op een andere manier naar Wapenamanda of andere bestemmingen in Papoea-Nieuw-Guinea te reizen zonder daarvoor vergunning te moeten vragen. In de moderne westerse wereld zijn we de vrijheid om te reizen vanzelfsprekend gaan vinden, maar voorheen was dat uitzonderlijk. In 1931 had geen enkele inwoner van Nieuw-Guinea die in Goroka was geboren ooit een bezoek gebracht aan Wapenamanda, dat nog geen 200 kilometer naar het westen ligt; het was toen ondenkbaar om van Goroka naar Wapenamanda te reizen zonder op nog geen 15 kilometer van Goroka als onbekende vreemdeling te worden gedood. Maar ik had zojuist ruim 11.000 kilometer gereisd vanaf Los Angeles naar Port Moresby, meer dan honderd keer verder dan een traditionele hooglander in Nieuw-Guinea zich gedurende heel zijn leven ooit buiten zijn of haar geboorteplaats zou hebben gewaagd.

Op grond van al die verschillen tussen de mensen in 2006 en 1931 kunnen we constateren dat de hooglandbewoners van Nieuw-Guinea de afgelopen 75 jaar veranderingen hebben doorgemaakt waarvoor in grote delen van de wereld duizenden jaren nodig waren. Voor individuele hooglanders zijn die veranderingen zelfs nog sneller gegaan: van sommige bevriende Papoea's weet ik dat ze nog maar tien jaar voordat ik hen leerde kennen de laatste stenen bijlen maakten en deelnamen aan de laatste traditionele stammenoorlogen. Het door mij geschetste beeld van 2006 is voor inwoners van geïndustrialiseerde landen vanzelfsprekend: het gebruik van metaal, schrift, apparaten, vliegtuigen, het bestaan van politie en een centrale overheid, mensen met overgewicht, de mogelijkheid van veilig contact met vreemden, een heterogene bevolking enzovoort zijn voor ons heel gewoon. Maar al die verworvenheden van de moderne samenleving zijn betrekkelijk nieuw in de geschiedenis van de mens. Het grootste deel van de zes miljoen jaar sinds de protohomi-

den en de protochimpansees ieder hun eigen evolutionaire weg gingen volgen, waren metaal en al die andere genoemde zaken in geen enkele menselijke samenleving bekend. Ze ontwikkelden zich pas de laatste 11.000 jaar en alleen in sommige delen van de wereld.

Daarom vormt Nieuw-Guinea* in bepaalde opzichten een venster op de menselijke wereld zoals die, gezien in het licht van zes miljoen jaar menselijke evolutie, er tot zeer kort geleden uitzag. (Ik zeg met nadruk ‘in sommige opzichten’, want natuurlijk vormden de hooglanders van Nieuw-Guinea in 1931 geen onveranderde wereld uit het verleden.) Alle veranderingen die de laatste 75 jaar in het hoogland zijn opgetreden, hebben zich ook in andere gemeenschappen over de hele wereld voorgedaan, maar in een groot deel van de wereld gebeurde dat eerder en geleidelijker dan in Nieuw-Guinea. Maar ‘geleidelijk’ is een rekbaar begrip: zelfs in gemeenschappen waarin de veranderingen voor het eerst optraden, is de periode van nog geen 11.000 jaar die sindsdien is verlopen, nog steeds uitermate kort in vergelijking met die zes miljoen jaar evolutie. In principe zijn onze menselijke samenlevingen zeer recent en in hoog tempo ingrijpend veranderd.

* De voor Nieuw-Guinea gehanteerde terminologie is verwarrend. In dit boek gebruik ik de aanduiding ‘Nieuw-Guinea’ voor het eiland Nieuw-Guinea, na Groenland het grootste eiland ter wereld, dat iets ten noorden van Australië ter hoogte van de evenaar ligt. De verschillende inheemse volkeren van het eiland vat ik samen als ‘Papoea’s’. Als gevolg van de ongelukkige negentiende-eeuwse koloniale geschiedenis is het eiland tegenwoordig politiek verdeeld in twee staten. De oostelijke helft van het eiland plus vele kleinere eilandjes vormen de onafhankelijke staat Papoea-Nieuw-Guinea, ontstaan uit een voormalige Duitse kolonie in het noordoosten en een voormalige Britse kolonie in het zuidoosten en tot aan de onafhankelijkheid in 1975 bestuurd door Australië. Australiërs duiden het voorheen Duitse en Britse gebied aan als Nieuw-Guinea respectievelijk Papoea. De westelijke helft van het eiland, voorheen onderdeel van Nederlands-Indië, is sinds 1969 een provincie van Indonesië (onder de nieuwe naam Papoea, voorheen Irian Jaya). Mijn eigen veldwerk in Nieuw-Guinea was vrijwel gelijkelijk verdeeld over de twee politieke helften van het eiland.